
Приносът на *Словенския лингвистичен атлас* за проучването на диалектите на южните славянски езици

Лучия Антонова-Василева

Cobiss: 1.02

Prispevek Slovenskega lingvističnega atlasa k proučevanju narečij južnoslovanskih jezikov

V prispevku so prikazani dosežki prvega zvezka *Slovenskega lingvističnega atlasa* (2011) Narejena je primerjava med omenjenim delom in delom Bolgarski narečni atlas: povzemajoči zvezek (*Български диалектен атлас: обобщаващ том*, 2002) Pregledane so naslednje skupine narečnega leksičnega gradiva: (1) gradivo, ki kaže na enotnost leksikalnega sistema slovanskih jezikov, (2) gradivo, ki kaže enotnost leksike slovanskega izvora z evropsko leksiko, in (3) gradivo, ki prikazuje narečno razčlenjenost leksemov prejšnjih dveh skupin. Nakazane so možnosti, ki jih ponuja sopostavljanje različnih jezikov na narečni ravni tako pri pojasnjevanju njihovega zgodovinskega razvoja kot pri reševanju problemov zgodovine jezikovne družine, ki ji pripadajo.

Ključne besede: slovenska dialektologija, bolgarska dialektologija, jezikovni atlasi, jezikovna geografija

The Contribution of the *Slovenian Linguistic Atlas* to the Study of South Slavic Dialects

This article presents the achievements of the first volume of the *Slovenski lingvistični atlas* (Slovenian Linguistic Atlas, 2011). It compares this work with the *Български диалектен атлас. Обобщаващ том* (Bulgarian Dialect Atlas: Generalizing Volume, 2002). The following groups of dialect lexical material are examined: (1) material showing the unity of the lexical system of the Slavic languages, (2) material showing the unity of the Slavic lexicon with the European lexicon, and (3) material showing the dialect division of lexemes from the first two groups. It presents the opportunities offered by juxtaposing various languages at the dialect level both for explaining their historical development and also for solving problems in the history of the language family that they belong to.

Keywords: Slovenian dialectology, Bulgarian dialectology, linguistic atlases, linguistic geography

Том първи на *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), издаден в Любляна през 2011 г., е последното дело в славянската и европейската лингвистична география.

Макар че, както личи от увода, работата по него е започната още в далечната 1934 г., крайната му реализация е постигната с помощта на последните технологии в областта на компютърната лингвистика. Чрез сканиране и последвала компютърна обработка е създаден електронен архив, за който може да се почерпи информация и в интернет. Картите на SLA са изчертани с помощта на електронна програма.

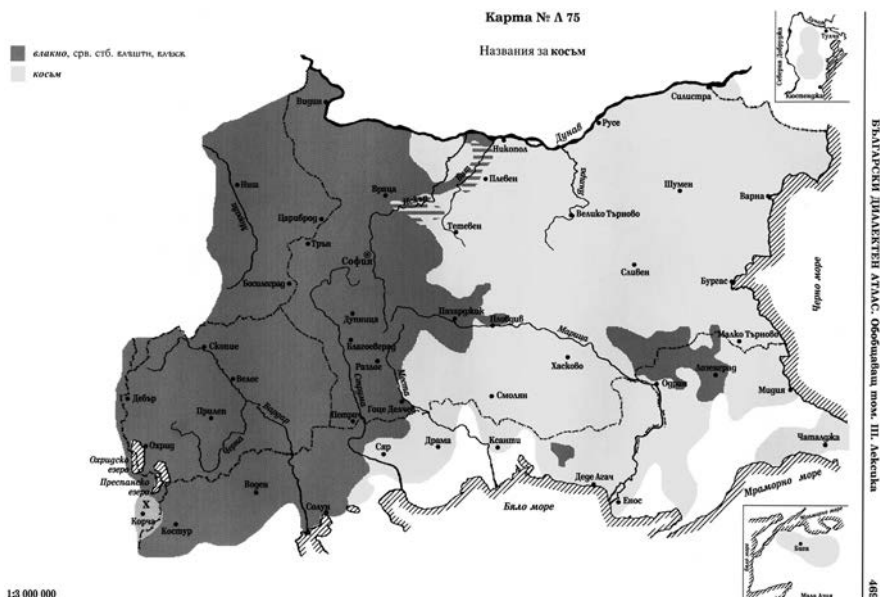
За мен като специалист от България представлява интерес сравнението между методологичните и теоретичните постановки на *Slovenski lingvistični atlas 1* и *Български диалектен атлас. Обобщаващ том I–III* (2001). Първото, което трябва да се отбележи при тази съпоставка е, че в методологическо отношение SLA 1 следва модела на *Общославянския диалектен атлас: серия лексико-словообразователна* (ОЛА. СЛСЛ) Издаването на атласа започва с публикуване на лексикални карти, чиито теми са близки до програмата на ОЛА. Фонетични, акцентни или морфологични особености се посочват само като съпътстващи особености при картографирането на съответните лексеми. Както в ОЛА се посочва техният морфологичен строеж, ориентиран към праславянски. По същество SLA 1 си поставя за цел да отрази лексикалното равнище на диалектните явления. При картографирането диалектни особености се нанасят по точките на селищата от мрежата на пунктовете със специални знаци. Публикува се точен и пълен списък на селищата и се посочва точно тяхното местоположение дори спрямо знаците за диалектните явления (SLA 1.1: 23). Практиката на ОЛА е проведена пунктуално и перфектно, което е възможно благодарение на използването на най-новите постижения на електронно обработената и електронно картографираната диалектна информация. Така, освен нанасянето на явленията по точките от мрежата пунктове, в много от картите се прекарват изоглоси, обединяващи селищата с еднакви диалектни особености според различни критерии. Това може да се види още от карта 1/1 *las* (SLA 1.1: 33), в която с черна изоглоса е очертан фонетичният вариант с изговор *la > ʎa*, а със зелена – изговорът *vlas*. С помощта на компютърното картографиране са създадени и карти с цялостно оцветяване на районите, отделени от изоглоси. Според мен е очевидно, че в техническо отношение работата по SLA надминава постиженията на БДА. ОТ и на ОЛА. Електронната обработка на материала дава възможност на колектива на атласа да използва данните за словенските диалекти за създаване на различни типове карти (а в бъдеще и на различни типове изследвания). Демонстрация на възможностите, които е изградил словенският колектив, е чудесната *Karta slovenskih narečij* (SLA 1.1: 11). Колективът от България, който си сътрудничи със словенски диалектолози по проекта „Електронен модел за съпоставително изследване на български и словенски език на диалектно равнище“ получи възможността да види подобно карта и в друг неин вариант, позволяващ акустичното запознаване с диалектите и пригоден за широките кръгове от обществеността в Музея на експериментите в Люблина.

Освен тази карта уводната част на *SLA* съдържа преглед на неговата история, както и карта на пунктовете (*SLA* 1.1: 13), на която също са отбелязани границите на групи наречия, границите на наречията, границите на поднаречията. Това също е едно високо постижение за лингвистичната география, което съчетава стройната систематизация при интерпретацията на диалектните явления и ясно визуално отражение на тяхното териториално разпространение. Едно от достойнствата на *SLA* е това, че изданието съдържа изключително богат справочен материал. Той улеснява използването му от езиковеди от цял свят и при това се явява не само в текстови вид (като списъци, показалци и др.), но и под формата на карти. Интересен подход в *SLA* е това, че тук се картографират не само диалектните явления, но и практически всяка стъпка от лингвогеографската работа. Така възникват интересните карти на *Записвачите* (*SLA* 1.1: 17), на *Времето на записа* (*SLA* 1.1: 21) и др., като всяка карта се съпровожда и от пълен списък на картографираните данни по пунктове. Въпреки че *SLA* 1 не е насочен към картографиране на акцентните явления, той представя една изключително полезна карта за интонационните и акцентни особености на словенските диалекти, която също е от класификационен тип и съчетава висока степен на обобщение и детайлизация на диалектното членение (*SLA* 1. 1: 15). Към достойнствата на справочния материал на *SLA* трябва да се посочи и таблицата на картографираните лексеми по въпроси с превод на немски, английски, френски, италиански и руски език (*SLA* 1.1: 24–26), както и подробно обяснение на фонетичната транскрипция (*SLA* 1.1: 27–30), включващо и посочване на различни типове фонетични записи – по Фран Рамовш и по Тине Логар, с препратки към знаците от ОЛА, както и към системата IPA. Естествено уводната част на *SLA* съдържа и статии за методите на картографиране и коментирание, които са описани лаконично, изчерпателно и компетентно (*SLA* 1.2: 16–21).

За разлика от *SLA* 1 материалът, включен в БДА. ОТ е насочен към отразяване на особености от различни езикови равнища, които са от важно значение за историята на българския език и за диалектното му членение. При картографирането на всяко диалектно явление се посочват съответствията на диалектните форми, които са отразени в старобългарските паметници. Съпоставка с праславянски се прави, само ако в старобългарските паметници няма достатъчно данни или има отразени старинни диалектни различия, наследени от праславянски (БДА. ОТ 2001: к. № Ф 153 – Ф 160, рефлексите на **ktj*, **tj*, **dj*). БДА. ОТ I–III на изданието включва карти от областта на фонетиката, акцентологията и лексиката (БДА. ОТ, 2001). Под печат е БДА. ОТ IV: морфология. Такъв избор на представяне на диалектния материал, според мен, дава известно предимство на труда, защото той може да бъде полезен на изследователите, интересувани се от разнообразни аспекти на българистичните, славистичните и балканистичните езикови изследвания. В техническо отношение обаче при обработката на материала за

картографиране и при самото картографиране практиката на БДА. ОТ се изгражда по същество на базата на опита от периода 1956–1986, когато са изработени и публикувани регионалните томове на атласа (БДА. ЮИБ; БДА. СИБ; БДА. ЮЗБ; БДА. СЗБ). В първоначалния си вид явленията в БДА. ОТ се нанасят на бланковка с точки за селищата по мрежата от пунктове. За това обаче не се използват знаци, а само единно оцветяване на ареала на точките в определения според легендата цвят или нюанс на цвета. Тази част от работата се извършва ръчно. По-късно при публикуването на картите изобразението на точките отпада. Картите се пречертават в хода на издателската работа, цветовете и нюансите в съответните ареали се нанасят по книжните ръчни оригинали на файлове чрез издателски компютърни програми. Поради наличието на вече издадени регионални атласи БДА. ОТ не съдържа списък на картографираните пунктове. Този подход на работа се възприема по примера на немското издание *Atlas zur deutschen Sprache*, 1978 (DTA). Това издание се опира на предхождащите го *Deutscher Sprachatlas* (DSA), *Deutscher Wortatlas* (DWA) и *Deutscher Kulturatlas* (DKA). В БДА. ОТ се публикува само една карта, на която са посочени градовете на основни районни средища (БДА. ОТ: 55). Изданието съдържа и още един прозрачен шаблон, на който броят на тези пунктове е по-голям. На нея се посочват селищата, които са центрове на основни диалекти на базата на опита от регионалните томове и основни диалектоложки трудове, но в самото издание няма изчерпателна информация за селищната мрежа.

Поради историческите условия и географските особености на региона за словенски език са характерни както запазването на редица славянски архаизми на различни езикови равнища, така и наличието на силно диалектно членение (УЮСЕ 1986: 341). Затова данните от SLA имат важно значение за изясняването на историята на южните славянски езици. Въпреки че, както вече бе посочено, този том от атласа е ориентиран към въпроси от лексиката, то при отразяването на лексемите се разкриват и техните специфични фонетични, акцентни и морфологични особености. В областта на фонетиката може да отбележим например съгласковото съчетание *vl- < vol-*, отбелязано като най-стара развойна стъпка (от гледна точка на запазването на началния консонант *v* след осъществяването на ликвидната метатеза *vol- > vla-*) в коментара (SLA 1.2: 49), разпространено в прекурските говори. Опирайки се на данните от ОЛА проф. Януш Шатковски (Siatkowski 2012: 129) отбелязва съществуването на подобни форми в диалекти на хърватски език на територията на Австрия и Унгария. Данните на SLA показват, че то е разпространено и на територията на Словения. Формата *власъ* отбелязан в старобългарски паметници. В български език този фонетичен облик е широко разпространен в мн. ч. *власи*, като има и редица други производни (БЕР 1971: 162).

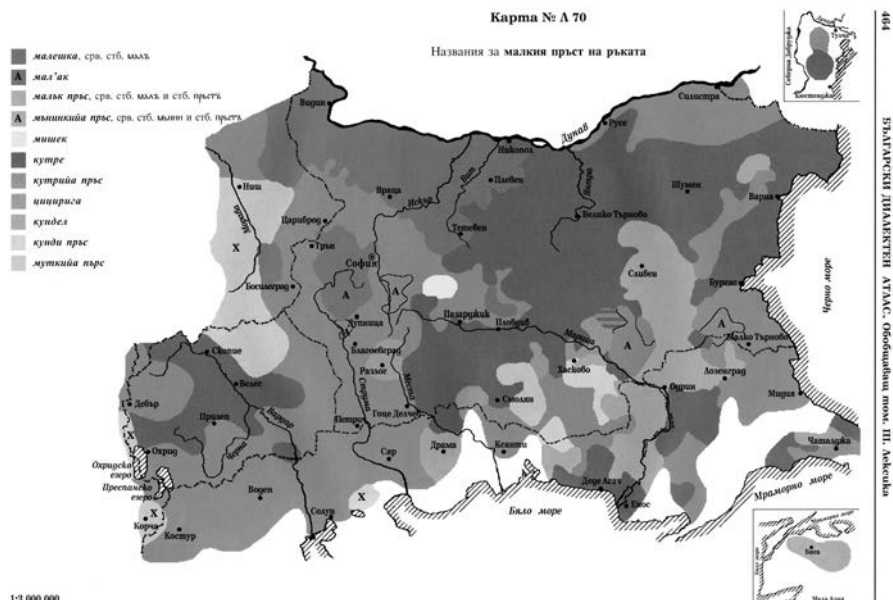
Фиг. 1: Карта за названия на *косъм* в БДА. ОТ

Очевидно коренът *влас-* е характерен за южните славянски езици, а материалът от SLA разширява района на неговото разпространение на запад.

В SLA 1 може да се посочат няколко типа карти, които показват приноса на този труд за разкриването и разпространението на архаични лексеми и техните форми в славянския юг. Като един от тях може да се посочат картите за лексеми, при които се проявява единството на лексикалната система на славянските езици. Такава е карта 1/13 *uho* (SLA 1.1: 56). Както личи от коментара (SLA 1.2: 68) в случая в словенски език не са отбелязани лексикални различия, но се наблюдават фонетични и акцентни особености. Специално заслужава да се отбележи съхраняването на архаичните основи *išes-* на територията на приморската и доленската диалектна група и *išet-* на територията на корошката диалектна група. Във вып. 9 на ОЛА не е публикувана подобна карта, а само карта за увеличителни, пейоративни названия (ОЛА 9: к. № 14, с. 60–61). Запазването на старинните *-ес* и *-ент* основи в словенски език може да се види и при думата *око* (SLA 1.1: к. 1/14, с. 59). При съпоставка с данните от ОЛА се вижда, че и по този въпрос информацията е от различен тип – за умалителни, гальовни производни (ОЛА 9: к. № 7, с. 42–43). От една страна то може да се свърже с жизнеността на категорията двойствено число, тъй като лексемите *ухо*, *око* означават двойка обекти. От друга страна в старобългарски старинните *-ес* и *-ент* основи при тези съществителни не се проявяват във формата за дв. ч. (ГСБЕ 1993: 167).

Те са характерни за мн. ч., както и за род. и дат. пад. ед. ч. Следователно причината за генерализирането на тези облици може да се търси и по линията на смесването на падежните форми, което от своя страна е показател за отслабване на граматичната роля на склонението. SLA дава възможност за проследяването на географското разпространение на тази важна за историята на славянските езици особеност.

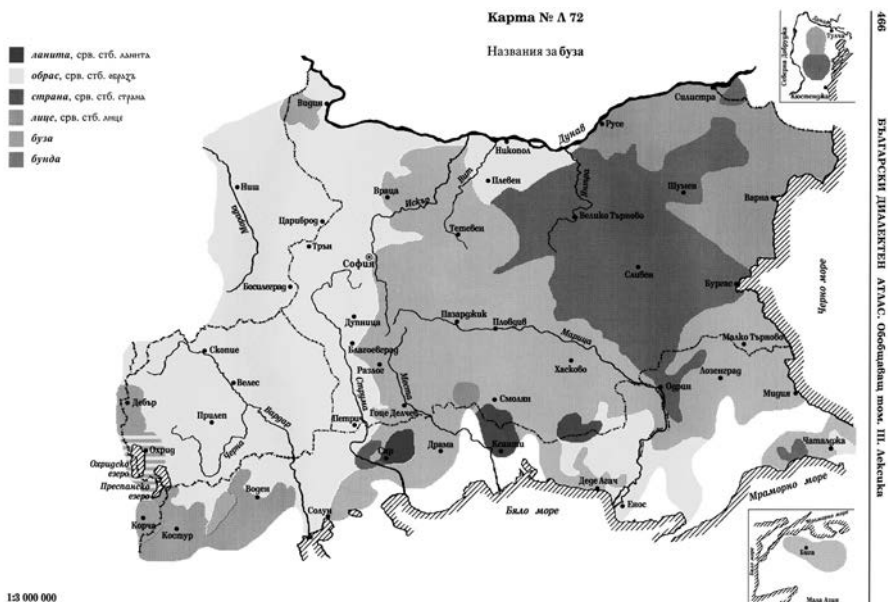
Не по-малко важно е разкриването на районите на разпространение на употреба на определени форми на прилагателните. Тяхното наличие в словенски доказва, че категорията определеност, която е развита в съвременния български език, не е само балканско явление, а има своите основи още на славянска почва. Тази особеност е отбелязана в к. № 1/36 *palec: ti 'vɛ:lki 'pa:ɥc, ta debiɛɥ pãɥc, te pá:rvi pá:rɥst, 'tɔ:ɥsti 'pa:ɥc, ta ũlíki pãrɥst* (SLA 1.1: 102) и др. отбелязано в резиянското наречие, приморска диалектна група, както и в отделни пунктове в доленското наречие, доленска наречна група и севернопохорското-ремшинско наречие на корошката наречна група. Същата особеност се разкрива и в картата за названия на *mezinec* ‘малък пръст’ (к. № 1/40). Срв.: *ta mâlɛ pãrɥst, te mâl pãrɥst, ta za:dni pã:rɥst, ta pe:ti pã:rɥst* (SLA 1.1: 102) и др., които имат разпръснато разпространение. В БДА. ОТ на тази карта съответства к. № Л 70, където между различните диалектни лексеми откриваме *малкийя пръс, мънинкийя пръс, кутрийя пръс, муткийя пръс* и др.

Фиг. 2: Названия за ‘малк-и-я пръст на ръката’ в БДА. ОТ

Според картата за времето на записа (SLA 1.1: 21) този материал за словенските диалекти е събиран късно и следователно явлението е живо и в наши дни. То се открива и в много други карти, при които в състава на картографираните названия се включват прилагателни имена. Срв. к. № 1/56 *zadnjica* с разпръснато разпространение на формите с определителна морфема *ta* в различни диалектни области; к. № 1/62 *stegno (bedro) – to tðlste mïso* (отново в резиянското наречие); к. № 1/64 *piščal – kùst tà pot kolènon, ta nõra kòšt, ta dibè:la kò:st* и др.

В лексикално отношение заслужава интерес к. № 1/21 *lice*, рус. *щёка*, англ. *cheek*. От картата се вижда, че на територията на Словения преобладават названията от домашен произход с корени *lic-*, *skorn-*, *gob-*, *šob-*, *jab-*. Повечето от тях са известни и в другите славянски езици като названия на лицето или части от него. Старинна обща особеност между архаичния резиянски диалект в Алпите на територията на Словения и архаичните родопски говори на територията на България и прилежащите райони в Северна Гърция е наличието на архаичната лексема *lanita, lènitа* – старобългарски *ланита* (БДА. ОТ: к. № Л 72; Siatkowski 2012: 34). Тук заслужава да се обърне внимание и на названието *буза*, разпространено в голяма част от българските говори в това число и в диалектите на територията на Република Македония, Северна Гърция и Турция.

Фиг. 3: Названия за ‘буза’ в БДА. ОТ

496 ЕВАЛГАРСКИ ДИАЛЕКТЕН АТЛАС. Обединяващ том. III. Балкански

В ОЛА (2009: к. № 3, L 1335, с. 32–33) лексемата е отбелязана като заемка от албански език. Но ареалът на разпространение на територията на българското езиково землище, както и успоредиците в лужишки, немски и латински, не подкрепя тази теория. Проф. Я. Шатковски посочва наличието на близки лексеми като *puzza* ‘целувка’, нем. *Buss*, диал. *Puss* и производни от тях в горно и долно лужишки (Siatkowski 2012: 33). На тези думи в албански съответства названието *putje*. Самите данни за албански език (Meyer 2007: 96), където *buzë* има значени ‘устна’ показват, че това вероятно е обща лексема, между славянските езици, немски и албански език. БЕР посочва успоредици и в латински *bucca*, както и литовски *buč* ‘звук при целувка’, полски *buzia*, *buziaczek* ‘целувка, лице’ (БЕР 1971: 87). Към тези близки по значение лексеми може да прибавим албанската *buzëqeshje* ‘усмивка’. Според БЕР по-вероятно е лексемата да е наследена от балкански (дакомизийски субстрат). Близостта с латински и немски сочи възможности за търсене на нейния произход в още по-далечни епохи от историята на европейската езикова култура, тъй като денотатът, свързан с название на основна част от човешкото тяло, без съмнение би могъл да остави трайни отпечатаци в лексикалната система. Същото явление се наблюдава при ‘зъб’, както и при редица роднински названия като ‘брат’, ‘сестра’ и др.

В настоящия доклад се посочват само някои основни страни от богатството и изчерпателността на информацията за диалектните явления, която ни разкрива първия том на SLA. Това е един висок образец на диалектоложки лингвогеографски труд. Той доказва, че диалектните системи, въпреки тяхното многообразие, съхраняват единството на езиковите развойни процеси. Поради общия генезис на близкородствените езици данните на диалектологията и особено на лингвогеографията са от първостепенно значение при извършването на съпоставителни изследвания между тях. Най-голяма роля за адекватното представяне на всеки един език играят регионалните атласи, защото те могат да бъдат съобразени с конкретната специфика на неговата езикова история.

Библиография

- БДА. ОТ = *Български диалектен атлас. Обобщаващ том I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика*, София: Книгоиздателска къща „Труд“, 2001.
- БДА. СЗБ = *Български диалектен атлас IV: северозападна България*, София: БАН, 1981.
- БДА. СИБ = *Български диалектен атлас II: североизточна България*, София: БАН, 1966.
- БДА. ЮЗБ = *Български диалектен атлас III: югозападна България*, София: БАН, 1975.
- БДА. ЮИБ = *Български диалектен атлас I: югоизточна България*, София: БАН, 1964.
- БЕР 1971 = *Български етимологичен речник 1*, София: БАН, 1971.

- ГСБЕ 1993 = *Граматика на старобългарския книжовен език*, София: БАН, 1993.
- ОЛА. СЛСЛ = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-слово-образовательная 1-*, Москва: „Наука“, 1988–.
- УЮСЕ 1986 = *Увод в изучаването на южнославянските езици*, София: БАН, 1986.
- DKA = *Deutscher Kulturatlas 1–6*, hrsg. v. Gerhard Lüdtke – Lutz Mackensen, Berlin – Leipzig, 1925–1936.
- DSA = *Deutscher Sprachatlas 1–23*, bearbeitet von Ferdinand Wrede – Bernhard Martin – Walther Mitzka, Marburg, 1927–1956.
- DTA = *dtv-Atlas zur deutschen Sprache: Tafeln und Texte: mit Mundart-Karten*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1978.
- DWA = *Deutscher Wortatlas 1–20*, hrsg. v. Walther Mitzka – Ludwig Erich Schmitt, Gießen, 1951–1973.
- Meyer 2007 = Gustav Meyer, *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*, Tiranë: Çabej, 2007 (¹1891: *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*).
- Siatkowski 2012 = Janusz Siatkowski, *Slowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- SLA 1.1 = *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina) 1: atlas*, ur. Jožica Škofic, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas).
- SLA 1.2 = *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina) 2: komentarji*, ur. Jožica Škofic, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas).

Prispevek Slovenskega lingvističnega atlasa k proučevanju narečij južnoslovanskih jezikov

Povzetek

V prispevku so prikazani dosežki prvega zvezka Slovenskega lingvističnega atlasa (2011). Narejena je primerjava med omenjenim delom in delom Български диалектен атлас: обобщаващ том (Bolgarski narečni atlas: povzemajoči zvezek, 2002). Pregledane so tele skupine narečnega leksičnega gradiva: (1) gradivo, ki kaže na enotnost leksikalnega sistema slovanskih jezikov: poimenovanja za ‘jezik’, ‘peta’, ‘uho’ idr.; (2) gradivo, ki kaže enotnost leksike slovanskega izvora z evropsko leksiko: ‘zob’, ‘nos’, ‘sestra’ idr.; (3) gradivo, ki prikazuje narečno razčlenjenost leksemov tipa 1 in 2 pri pojavljanju specifičnih narečnih besed in oblik, ki so zanimive za zgodovino slovanskih jezikov, na primer oblikovne različice leksemov (*oko, oče, očes-*), pojavljanje določnega člena ob pridevniku (npr. *ta debeli palec, ta prvi prst*), pojavljanje izposojenk iz neslovanskih jezikov, npr. *bubreki, buza* idr. Nakazane so možnosti, ki jih sopostavljanje različnih jezikov na narečni ravni nudi tako pri pojasnjevanju njihovega zgodovinskega razvoja kot pri reševanju problemov zgodovine jezikovne družine, ki ji pripadajo.